

Владислав Ковалевський

**ВЗАЄМОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ І РОСІЯН
КРИЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМ ПРОГРАМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ**

Статтю присвячено аналізу громадської думки в Україні та Росії. Розглядаються взаємне сприйняття та оцінки, джерела отримання інформації та довіри до них, погляди на події на Сході

України тощо. Також вивчається кореляція між цими поглядами, інформаційною політикою України та Росії й політичними рейтингами. Доводиться необхідність системної роботи з громадською думкою з боку Української держави і виокремлюються першочергові напрями її формування та корекції.

Ключові слова: політичні комунікації, громадська думка, концептуальна війна, українсько-російський конфлікт

Kovalevskiy V. Mutually Perception Ukrainian and Russian through the system of social behavior programming

The article is devoted to the analysis of public opinion in Ukraine and Russia. We consider the mutual perception and evaluation of information sources and trust them, views on events in eastern Ukraine and so on. Also studied the correlation between these views, information policy in Ukraine and Russia and political rates. In this paper proved the need for systematic work with the public opinion by the Ukrainian state and distinguished priority directions of its development and correction.

Keywords: *political communication, public opinion, conceptual war, Ukraine-Russian conflict*

Взаємовідносини України та Російської Федерації сьогодні є предметом пильної уваги з боку міжнародної спільноти, сусідніх країн та альянсів, міжнародних організацій. Але більше уваги цим відносинам приділяє населення обох країн, оскільки окремі сторінки нашої спільної історії та величезна кількість міфів, які продукувалися останнім часом, а також дещо несподівана для багатьох агресія 2014 року створюють умови для викривлення взаємного сприйняття, що дає простір для маніпуляцій, зокрема, суспільною думкою. Саме тому аналітики, експерти та науковці мають аналізувати та обговорювати цю тему, що дасть змогу вивчити окремі питання взаємовідносин наших країн з певною неупередженістю, виявити проблемні питання, а також почати пошуки найкращих варіантів виходу з ситуації, яка склалася.

Сьогодні, як ніколи, стає зрозумілим, які серйозні процеси відбуваються у царині формування громадської думки, причому як в Україні, так і Росії. Наявні інструменти маніпулювання громадською думкою доводять свою ефективність на прикладах фактичної

ненависті окремих груп населення Сходу та Півдня до країни, в якій вони проживають, що виявляється не лише у певних проявах сепаратизму, але й готовності брати до рук зброю, відстоюючи свої інтереси, зокрема, суто економічні. Тут варто згадати аргумент, який використовується представниками цих верств, про те, що Україна так нічого і не дала їм за 23 роки незалежності. І частково це відповідає дійсності. Але в аналізі таких ситуацій варто пам'ятати, що громадська думка сама по собі ще нічого не вартує. Важливим є визначення інтересів та цілей, які стоять за тими чи іншими діями з формування громадської думки. Якщо додати до вказаного аргументу достатньо тривале впровадження ідеї про винятковість регіональної ідентичності мешканців промислових Сходу й частково Півдня, а також благодатну у людей старшого віку референцію до доброго радянського минулого, стає зрозумілою підтримка значних груп населення агресивної політики Росії щодо України.

Тож тема, яку ми розглядаємо, є надто актуальною, особливо в умовах військової агресії, що триває. Але у своєму дослідженні автор звертає увагу на дещо вужчий предмет – саме взаємозалежність громадської думки населення обох країн, їхня динаміка й зіставлення. Такий підхід, з погляду систем програмування поведінки, дозволить виявити проблемні місця в українській внутрішній політиці, зокрема, інформаційній, і простежити можливі наслідки такої політики чи неухаги до окремих важливих елементів. Нарешті, варто нагадати, що громадська думка завжди інтенційна, тобто завжди спрямована на об'єкт, і її наслідком має бути певна поведінка (як дії чи навіть їхня відсутність), до якої спонукає проведена інформаційна робота (реклама, зв'язки з громадськістю, пропаганда тощо).

Актуальність цієї теми підтверджується й тим, що сьогодні вона обговорюється на всіх експертних та побутових рівнях. Багато авторів звертаються до українсько-російських відносин крізь призму власних уподобань чи інтерпретацій, наукових підходів, шкіл, методологій. Колектив Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України цю тему неодноразово виносив на обговорення широкого наукового загалу обох країн [1; 2]. Деякі прогнози, які давалися тоді як можливі сценарії розвитку відносин України і Росії, на жаль, втілилися у життя, а відповідні державні органи не змогли вчасно зреагувати на виклики часу, що

актуалізували для них науковців. Чому це сталося – питання подальших досліджень, оскільки воно є набагато ширшим і стосується якості політичного класу, який опинився при владі з 2010 року, тож потребує окремого детального вивчення.

Соціологічні дані, які представлені у запропонованому дослідженні, спираються на напрацювання українських інституцій – Інститут соціології НАН України, соціологічні фірми: «СОЦІС» та «КМІС», а також російських – «Левада-центр», «Всеросійський центр вивчення громадської думки» (рос. «ВЦИОМ»), Фонд «Громадська думка» (рос. «ФОМ»). Автор пропонує власний аналіз соціологічної інформації як з відкритих, так і закритих джерел, окрім дані з яких публікуються уперше.

Перш ніж почати аналізувати дані соціологічних досліджень, оглянемо найбільш відомі системи програмування соціальної (політичної) поведінки. Загалом вони спираються на впевненість у тому, що людською поведінкою можна керувати. Фундаментом усіх основних психологічних напрямів, які ретельно вивчали це питання, безперечно є біхевіоризм. Нагадаємо, що біхевіоризм спирається, у першу чергу, на вивчення та роботу з первісними інстинктами людини в межах аналітико-практичної конструкції «стимул-реакція». В межах цього напрямку було доведено, що для виявлення певного типу поведінки («реакції») необхідно посилати інформацію чи проводити дії («стимули»), які цю поведінку викликають. Сьогодні практично всі відомі системи психологічної допомоги, корекції, нейро-лінгвістики, коучінгу тощо спираються саме на біхевіористичний підхід, який зводиться до визнання того факту, що сутність комунікації полягає в тій реакції, яку вона викликає. Звідси зрозуміло, що всі відомі маніпулятивні техніки та методи, які застосовуються та постійно вдосконалюються з розвитком масових комунікацій, зокрема ЗМІ та ЗМК, спираються саме на такий підхід.

Звісно, критика такого підходу з'явилася майже одразу з його появою і ми не будемо на ній зупинятися. Але в цьому контексті варто виділити такий підхід, як інтеракціонізм, який заснований на структуруванні «взаємодії», як феномену, акту та процесу комунікації. Цей підхід, критикуючи біхевіоризм за біологічну обмеженість та феноменологічну вузькість, увів поняття емпатії (можливість

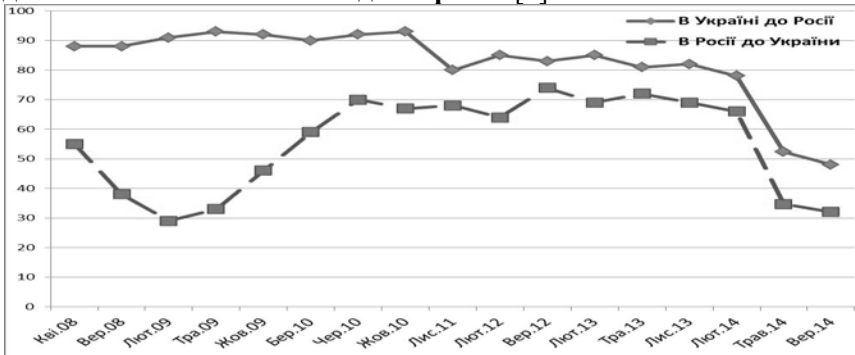
стати на місце іншої людини та прийняти її роль) та акцентував увагу на суто соціальних проявах комунікації й цінностях, що нею керують. Тобто потенційні інформаційні маніпуляції з моменту осмислення цих феноменів почали оперувати такими поняттями, як соціальні переконання, система персональних та колективних цінностей, самоідентифікація, покликання, таким способом створюючи певний, часто суто віртуальний простір, в умовах якого поведінкою людини знов-таки можна управляти (направляти, змушувати, маніпулювати тощо).

На сьогодні ці дві зазначені системи (біхевіоризму та інтеракціонізму) довели свою ефективність та активно застосовуються у глобальних інформаційних процесах, зокрема, в міждержавній політиці, міжнародно-корпоративному лобізмі, наявній концептуальній війні в Україні та інших геополітично важливих локаціях. Зрозуміло, що основними інструментами в умовах значних територій та великих груп людей є масові комунікації, головними з яких є телебачення, Інтернет, друкована преса та радіо. Водночас, як показує, у першу чергу, практика політичних виборів в Україні і те, що не виявляє соціологія, одним з головних джерел для прийняття рішень для громадян нашої країни сьогодні є неформальні комунікації. Останні залежать від щільності простору, в якому вони реалізуються (сім'я, робітничий колектив, клуби інтересів тощо) та довіри до членів цих співтовариств. Але, тим не менше, саме вони часто є визначальними в умовах надлишкової інформації та т.зв. «інформаційної контузії» для прийняття політичних рішень.

Подивимося тепер через окреслену методологічну призму на динаміку громадської думки в Україні та Росії. Так, з у вересні 2014 року у двох країнах було проведено опитування – «Левада-центром» в Російській Федерації з 19 по 22 вересня та Київським міжнародним інститутом соціології спільно з Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» в Україні з 12 по 21 вересня. На території Росії дослідження проводилося за репрезентативною всеросійською вибіркою міського та сільського населення серед 1600 осіб віком 18 років і старше в 134 населених пунктах 46 регіонів країни. В Україні було опитано 2035 респондентів, що мешкають у 110 населених пунктах усіх регіонів країни (окрім Луганської області та АР Крим) за стохастичною вибіркою з

квотним відбором на останньому етапі, репрезентативною для населення України віком від 18 років. Тобто надані дані є зіставними та можуть порівнюватися між собою.

Графік 1. Динаміка доброго ставлення населення України до Росії та населення Росії до України [3]

На поданому графіку видно, що загалом з 2010 року ставлення населення України до населення Росії та навпаки корелювали одне з іншим [4]. Тим не менше, українці до росіян, природно, ставляться більш лояльно. Довірчий інтервал доброго ставлення українців до росіян тривалий час був зафіксований на рівні від 80 до 92%. Довірчий інтервал ставлення росіян до українців, у той же час, ніколи не піднімався вище 74% і був більш гетерогенним. За останні чотири місяці показник доброго ставлення українців до росіян дещо знизився (був 80% у травні), 18% – ставляться в цілому погано (було 14%). В Росії 60% населення загалом добре ставляться до українців, 26% – в цілому погано. Ставлення росіян до українців змінилося більше – позитивне ставлення за останні чотири місяці впало на 21% (у травні 81% російського населення добре ставився до українців), а негативне збільшилося на 14% (було 12% у травні).

Ці цифри цікаві тим, що допомагають віднайти тенденцію та задатися питанням щодо цілеспрямованого формування негативної громадської думки росіян щодо українців. Приблизно з травня 2013 року ставлення населення Росії до українців починає поступово погіршуватися. Вочевидь, більшість українців у цей час не

бачили загрози з боку Росії, що позначилося на позитивній інерції та, навіть, сплесках доброго ставлення до населення країни, щодо якої існує радянське міфологічне кліше – «братня». Пересічний українець явно не очікував агресії Росії, оскільки навіть ще в лютому 2014 року добре ставлення українців до росіян, попри тенденцію до зниження, зберігалось в межах вказаного довірчого інтервалу. Серйозне падіння рейтингу взаємного позитивного ставлення сталося саме з кінця 2014 року, коли Росія почала робити активні кроки щодо дестабілізації ситуації в Україні на свою користь. Динаміка падіння була приблизно взаємною. Але, традиційно, ставлення росіян до українців є на порядок нижчим, ніж українців до росіян. Уже у вересні 2014 року 48% українців позитивно ставилися до росіян і 32% населення Росії позитивно ставилися до населення України.

Пояснення саме такої картини лежить у межах контент-аналізу російських ЗМІ, які автор вже неодноразово проводив, результати яких містяться у зазначених раніше працях. Якщо виділити головне, то інформаційний простір Російської Федерації вже кілька років поспіль є достатньо агресивним щодо України. Але ще більш важливими є два наступні аспекти. По-перше, інформаційний простір Росії є непросто агресивним – значна частина меседжів, які в ньому поширювалися останніми роками, спрямовані на применшення ролі українців у спільній історії, навіть на переписування окремих її сторінок, на створенні образу українців з певними негативними ознаками (зокрема, пов'язаними зі здібностями чи особистими рисами). По-друге, інформаційний простір України виявився вкрай незахищеним від агресивних, але технологічно вивірених кроків Росії чи агентів її впливу в Україні (власників окремих ЗМІ). Це була помилка попередньої влади, яка сьогодні призвела до певного конфлікту цінностей і смислів, що має місце поряд з концептуальною війною Росії проти України. І саме на цих речах, а точніше, на прямому маніпулюванні громадською думкою на українських територіях тримається агресивна політика й, відповідно, триває збройне протистояння на Сході країни.

Тепер подивимося на ставлення до керівництва України та Росії з боку населення, оскільки саме на них здебільшого покладається відповідальність за відносини наших країн. 69% населення

України в цілому погано ставляться до керівництва Росії (59% дуже погано і 10% в основному погано), 21% – в цілому добре (10% не визначились). Але ще гірше ставлення населення Росії до керівництва України – 86% росіян в цілому погано ставляться до керівництва України (47% дуже погано і 39% в основному погано), 8% – в цілому добре (6% не визначились). В контексті програмування соціальної поведінки і маніпуляції громадською думкою варто згадати розкручування спіралі зневажливого ставлення вищого керівництва Росії до керівництва України у подіях кінця листопада 2013 року (акція проти не підписання Асоціації з ЄС), що неодноразово ставало предметом обговорення у російських ЗМІ та російськомовному Інтернеті.

Нарешті, цікавим у зазначених соціологічних опитуваннях є також аналіз регіональної сегментації доброго ставлення населення двох країн одне до одного. Так, зрозуміло, що більшість населення у Східному регіоні України добре ставляться до Росії (83%), її населення (91%), її керівництва (69%). Тож останні події саме на Сході були прогнозовані. Водночас, соціологія показує й певну безперспективність сепаратистських акцій на Півдні (відповідно – 59% / 81% / 16%, що, незважаючи на достатньо високі показники, в цілому є пропорційним загальному ставленню по Україні або тяжіє до центрального українського показника). Вочевидь, або стратеги плану з дестабілізації України помилилися, або, розуміючи цю інформацію, мають надії на подальше розхитування громадської думки через ЗМІ (тепер вже меншою мірою), неформальні комунікації (важко контролюються) та тактичні дії щодо залякування й демонстрації сили (потенційні терористичні акції в населених пунктах Півдня). З іншого боку, це саме ті сфери, на яких має зосередитися українська влада у належній інформаційній роботі з населенням цих регіонів задля збереження Української держави у власних територіальних межах.

Таким чином, зрозуміло, що Росія (як виявлення справжньої влади) цілеспрямовано працювала над створенням з українців образу ворога. Причому, насправді сьогодні стає зрозумілим, що Україна тут виявляється лише інструментом, тобто образ ворога існує на архетипному рівні, але пов'язаний він здебільшого з «Заходом», «Америкою», з якими українців почали зв'язувати

через процеси інтеграції з Європейським Союзом. Упродовж 2014 року образ ворога в особі українця був достатньо ефективним, але, скоріш за все, далі він буде зсуватися все ж таки у бік «справжнього» ворога. Такий чином можна спрогнозувати певну ескалацію військової та терористичної агресії на нашій території найближчим часом.

Але продовжимо аналіз громадської думки з погляду оцінки того, що відбувається між нашими країнами, що буде певним проміжним результатом інтенсивної інформаційної роботи з її корекції. Отже, соціологічне опитування середини листопада 2014 року про ставлення росіян до подій в Україні, що було проведене «Левада-Центром» [5], показало, що 58% та 61% населення Російської Федерації упевнені, що Київ воює з народом Донбасу і цей народ йому і протистоїть. 18% вважають, що війна йде проти Росії, 14% згадали сепаратистів. Проте у відповідь на питання, хто ж воює з Києвом, про Росію сказали лише 6%, тоді як 17% противниками української влади назвали ополченців. Водночас, за даними Київського міжнародного інституту соціології [6] у вересні 75% населення України повністю погоджувалися і скоріше погоджувалися, що між Україною та Росією точиться війна. Крім того, сьогодні 68% українців вважають саме Росію організатором дій сепаратистів на Сході України. Тобто, саме таким чином виявляються наслідки інформаційної роботи щодо оцінки цих подій, і подальші розбіжності в цих оцінках між народами двох країн, вочевидь, тільки посилять напругу між нашими країнами.

Проаналізуємо тепер, звідки громадяни України та Російської Федерації отримують новини про події і наскільки вони їм довіряють? Так, за даними Всеросійського центру вивчення громадської думки [7] 78% опитаних респондентів у Росії стежать за подіями в Україні (29% узнають новини постійно, а 49% – час від часу). Цікаво, що серед тих, хто підтримує офіційну російську позицію та не вдається до вивчення альтернативних джерел інформації, більшість респондентів (26%) [8] вважає, що така інформація є антиросійською пропагандою, 20% ховаються за зовнішньою байдужістю до подій в Україні, 17% впевнені, що альтернативна точка зору далека від істини, а 13% просто не можуть знайти такі джерела. Крім цього, переважна більшість росіян довіряють тому, як

федеральні телеканали висвітлюють події в Україні, і заперечують пропагандистський характер новин. На їхню думку, саме Київ і західні столиці розв'язали проти Москви інформаційну війну. Лише кожен десятий ознайомлений з альтернативною точкою зору, а створений телевізором новинний дискурс збігається з тим, у що звикло вірити населення Російської Федерації. Нарешті, комплекс жертви активно використовується російськими ЗМІ, завдяки чому 89% росіян вважають, що проти Росії веде інформаційну війну Україна, а 88% думають, що цю війну веде США та західні країни. Це додатковий аргумент на подальше використання російською стороною образу ворога, як в особі України, так і більш широко – в особі США чи країн Заходу.

В Україні [9] більшість новин громадяни отримують через телебачення (83,5%), а менше всього довіряють радіо (16%) та соціальним мережам (11%). Стосовно телебачення, то 22% українців повністю йому довіряють, 59,5% – довіряють лише частково, 14% – взагалі не довіряють. На жаль, 87% респондентів на Донбасі довіряє російському телебаченню, що має бути активно використано Росією для розширення та підтримки свої політики в цьому регіоні. На основній частині України населення є більш критичним як щодо українських, так і російських новин. Цим пояснюється зростання довіри до неформальних комунікацій, на основі чого можливе прийняття ззовні ірраціональних рішень, у тому числі політичних.

Як наслідок інформаційної політики, оцінка того, якими мають бути відносини двох країн, стала більш радикальною [3] як в Україні, так і Росії. Водночас динаміка радикалізації в Росії знов-таки більша, ніж в Україні. На сьогодні майже 90% населення обох країн згодні, що наші країни мають бути незалежними одна від одної, різняться тільки деталі в частині того, якими мають бути кордони та митниця – з ними чи без них. У той же час, 7% в Росії та 5% в Україні хочуть об'єднання наших країн в одну державу, хоча ще півроку тому таких було на 5% та 3%, відповідно, більше. Таким чином, розрив між нашими країнами триває і громадська думка населення обох країн повністю відповідає цій тенденції.

На завершення, зробимо акцент на пошуку мети наявної інформаційної війни. Ретельний аналіз виявив громадської думки

дозволяє віднайти тенденції та можливі слабкі місця в політиці обох країн, але дедалі помітнішим стає зв'язок такої політики з політичним рейтингом, що конвертується у вплив, а зрештою, в конкретні економічні інтереси. З цього погляду, варто подивитися на динаміку рейтингу президента Росії В.Путіна [10]. Так, з початку 2011 року і до початку 2014 року рейтинг В. Путіна коливався в межах від 54% (найнижчий) до 68,8% (найвищий). Наприкінці 2013 року рейтинг очільника Росії поступово, але впевнено знижувався упритул до лютого 2014 року. Різкий стрибок, майже на 12%, стався у зв'язку з політикою щодо Криму і пов'язаними з цим подіями. Підтримка сепаратистів через формулу захисту російськомовного населення додали ще кілька пунктів, завдяки чому вже у травні 2014 року особистий рейтинг підтримки дій В. Путіна становив 85,9%.. Це фактично є історичним максимумом, що дозволяє робити у державі будь-які непопулярні кроки і, головне, суттєво відволікає від наявних системних проблем в економіці. Тобто, у будь-якому разі, якщо б навіть не було подій 2013 – початку 2014 років в Україні, були б розроблені інші події ряди та тематичні лінії, які щонайменше вирівняли б політичний рейтинг вищого керівництва Росії. А події в Україні навіть допомогли цей рейтинг зробити надто високим. Тим не менше, варто пам'ятати, що такий рейтинг не може тривати достатньо довго. Для його підтримки потрібні нові звершення чи події. Найбільш вірогідними є подальша ескалація конфлікту на Донбасі, оскільки ця технологія довела свою ефективність. Питання тільки у тому – чи надовго її вистачить для підтримки рейтингу і що насправді стоїть за ним.

Як видно з проведеного аналізу, взаємосприйняття українців і росіян є цілковитим відображенням політики обох країн. Тільки якщо у випадку Росії спостерігаємо цілеспрямовану тактику на створення образу ворога та тотальне засилля так званої офіційної інформації, яка має значний рейтинг довіри, то у випадку України можемо констатувати лише реактивні дії, які зазвичай не мають системного характеру чи навіть взагалі шкодять ідеї існування єдиної країни. Українці є більш толерантними до населення Росії, ніж росіяни до населення України. Так само українці менше довіряють засобам масової інформації і більш критичні у власних

спостереженнях, все більше довіряючи у таких умовах неформальним комунікаціями, залежно від ступеня їх щільності, і власним думкам. Однак відсутність системної інформаційної політики в Україні позначається на великій варіативності оцінок того, що відбувається, певній розгубленості серед громадян, що вже має серйозні негативні наслідки, оскільки створює для країни-агресора додаткові простори для маніпуляцій чи навіть диверсій. Нарешті, проведений аналіз дозволяє знайти кореляцію між подіями, які відбуваються на Сході країни, інформацією, яка циркулює в інформаційному просторі України та Росії, і політичним рейтингом вищого керівництва останньої. І тому головне питання, яке нині постає перед аналітиками та експертами, полягає у визначенні того, яка мета такого високого рейтингу. Вочевидь, справа не в президентських виборах у Російській Федерації, оскільки до них ще достатньо далеко. І навряд чи причина у відволіканні уваги від деструктивних економічних процесів, оскільки це достатньо ситуативно і не може тривати надто довго. Відповіді на ці питання, що засновані на вивченні громадської думки та інформаційної політики України та Росії, дозволять українському вищому політичному керівництву зробити Стратегію розвитку нашої держави більш ефективною, дієвою та адекватною наявним викликам часу.

1. Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 208 с.

2. Україна та Росія: як зміцнити фундамент стратегічного партнерства: Історичні, соціокультурні та геополітичні чинники розвитку відносин між двома державами і народами / [Ред. кол. : Ю. А. Левенець, О. П. Дергачов, В. О. Переvezий та ін.]. – К.: Знання України, 2008. – 319 с.

3. Прес-релізи та звіти. Як змінилося ставлення населення України до Росії та населення Росії до України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=404&page=3>

4. Российско-украинские отношения в зеркале украинского кризиса. 03.10.20014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/03-10-2014/rossiisko-ukrainskie-otnosheniya-v-zerkale-ukrainskogo-krizisa>

5. Россия не ведет информационной войны против Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/27-11-2014/rossiya-ne-vedet-informatsionnoi-voiny-protiv-ukrainy>

6. Архів автора.
7. Пресс-выпуск №2707. «Украина: ни войны, ни мира» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=115041>
8. Источники получения информации об украинских событиях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/12-11-2014/istochniki-polucheniya-informatsii-ob-ukrainskikh-sobytiyakh>
9. Прес-релізи та звіти. ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=425&page=2>
10. Пресс-выпуск №2582. «Рейтинг Путина – максимально высокий за последние шесть лет» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wciom.ru/index.php?id=268&uid=114824>